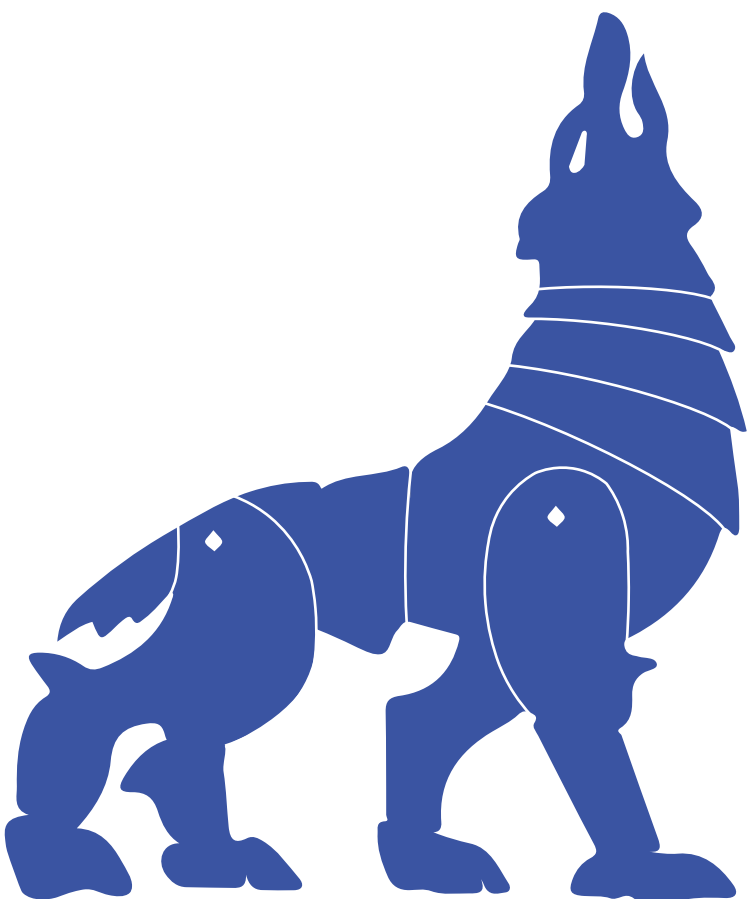

LIETUVOS NACIONALINĖ
MARTYNO MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Susapnuotas Vilnius

*Padavimai, legendos ir
pasakos apie Vilnių*

Vilnius yra susapnuotas miestas. Išaugęs iš legendos apie sapną. Ant jos sluoksniais nugulė kitos legendos ir padavimai. Jau gyvuojantys kaip savarankiški tekstai, įaugę į autorinius kūrinius. Literatūra apie Vilnių daugiasluoksnė, kaip ir pats miestas. Pirmas iš trijų trumpųjų leidinių apie Vilnių skiriamas padavimams, legendoms ir pasakoms apie jį.

Gedimino sapno legenda

Tikriausiai kiekvienas Vilniuje gimęs vaikas, dar gerai nemokėdamas kalbėti, jau paišo Gedimino pilį (t. y. jos bokštą). Deja, paaugęs tas vaikas nesugebės dorai paaiškinti, iš kur ir kaip sužinojęs Geležinio Vilko bei Vilniaus įkūrimo legendą. O iš kur ją sužino čia atsikraustę pirmos kartos vilniečiai, kiti trumpam užsukantys Lietuvos gyventojai, pagaliau lietuviškai nekalbantys miesto svečiai? Pastarieji tikriausiai remiasi informacija internete, nes tvarkingai anglų ar kita kalba išleistos Gedimino sapno legendos rasti nepavyko. Tiesa, 1992 m. „Vyturys“ išleido trikalbę „Gedimino sapnas. Gediminas' dream. Gediminas' traum“ (sudarytojas Dainius Juozėnas). Knyga turėjo išimamą vidurinį lapą su Gedimino pilies brėžiniais, kad vaikas galėtų išsikirpti ir susilankstyti – matyt, buvo siekiama vienu leidiniu įtikinti tiek vietiniams, tiek turistams, atvykstantiems į nepriklausomybę atgavusią šalį.

Paradoksalu, tačiau legenda, puikiai žinoma visiems, niekada neturėjo kokybiško, atpažįstamo, iš kartos į kartą pereinančio, dovanojamo arba reprezentatyvaus ATSKIRO leidinio. Apie kurį galėtume pasakyti: „Iš šito mano seneliai apie Geležinį Vilką sužinojo“ arba „su Nacionalinės premijos laimėtojo iliustracijomis“ ar pan. Tikėtina, net Vilniaus 700-ojo gimtadienio proga tokio leidinio nebus arba pasirodys pavėlavęs. Legenda apie Geležinį Vilką pirmą kartą užrašyta XVI a. viduryje Lietuvos metraščiuose – Bychovco kronikoje. Ją galima rasti svarbesniuose Vilniaus legendų rinkiniuose (šiuos aptarsime vėliau), istorijos, pasaulio pažinimo vadovėliuose, tačiau kokybiškų leidinių nėra daug, o legendą perpasakojančių menkaverčių knygelių čia neminėsime ir nerekomenduosime.

Bene geriausiai Vilniaus įkūrimo legenda išleista atskira knygele 2007 metais „Alma littera“ serijoje „Gražiausios Vilniaus legendos“. Ją papasakojo Dainius Juozėnas (kaip ir trikalbiui 1992 m. leidiniui), iliustravo Antanas Gudonis. Knyga iš tiesų kiek platesnė nei viena legenda. Joje į sklandų pasakojimą jungiamos trys istorijos: Sovijaus mitas apie mirusiųjų deginimą, pasakojimas, kaip kunigaikštis Vytenis bemedžiodamas rado kūdikėlį, vėliau tapsiantį Lizdeika, ir pagaliau sklandžiai pereinama prie Gedimino

sapno. Pasakojant istoriją nevengiama įterpti paaiškinimų, kokia Vilniaus vieta, pavyzdžiui, Pamėnkalnis, Lukiškių šilas ir kt. – vienaip ar kitaip vadinami. Priešlapiuose pateikiamas senojo Šventaragio slėnio žemėlapis.

Atkreiptinas dėmesys į vieną unikalesnių ir įsimintinesnių Gedimino sapno legendos variantų – Balio Sruogos poetinę dramą „Giesmė apie Gediminą“. Ji gimė kaip radijo pjesė, dabar skaitoma kaip poema. Kūrinys, pirmą kartą pasirodęs 1938 m., 2008-aisiais perleistas dideliu tiražu, iliustruotas įspūdingomis, gal net kiek barokinėmis Andriaus Seselsko iliustracijomis. Visomis prasmėmis laužantis šablonus ir rėmus. Skirtas, anot Balio Sruogos, „gražiam jaunimėliui“, tačiau šiais laikais kyla abejonių dėl adresato – ar pjesę pajėgus perskaityti penktokas ar šeštokas – būtent jam ji įtraukta į privalomosios lektūros sąrašą. Žinoma, Sruogos pjesė suręsta ant tradicinio sapno karkaso, tačiau papildyta išplėta Lizdeikos linija, tauro medžiokle, Vilniaus katedros aprašymu. Itin svarbi kūrinio dvasia, ugdomoji paskirtis, patriotizmo jausmas, viltis dėl šalies ir Vilniaus – sostinės, tačiau išvengiama sentimentalus patoso. Kai kurios kūrinio vietos labai sudėtingos, į jį derėtų atkreipti dėmesį ne tik moksleiviams (yra įtrauktas į mokomąją programą), bet ir jaunesnių klasių mokytojams – kaip į alternatyvą primityviems patriotiniams tekstams.

Visai kitokia, nei Sruogos kūrinys, bet verta dėmesio, įdomi yra lakoniška dvikalbė Gedimino sapno interpretacija. 2020 metais, praėjus beveik trisdešimčiai metų nuo bandymo papasakoti Vilniaus įkūrimo legendą kitomis kalbomis, pasirodė dvikalbis Vilniaus įkūrimo legendos variantas – Solveigos Masteikaitės ir Skirmantos Jakaitės knygelė „Įstabusis Vilniaus miestas“ (į anglų kalbą išvertė Rimas Užgiris). Nei stilistika, nei turiniu tai nėra tradicinė legenda apie Vilniaus įkūrimą. Šį naują, šiuolaikiškai „susapnuotą“ pasakojimą apie Vilniaus įkūrimą sudaro grafinės iliustracijos ir minimalistiškai glaustas, poetiškas tekstas. Keliami klausimai, į kuriuos įdomu ieškoti atsakymų. Pavyzdžiui, kaip atsiranda miestai. Nuo ko jie prasideda? Kas yra Vilnius apskritai ir kas jis kiekvienam skaitytojui asmeniškai? Autorės savaip tolsta nuo tradicinio legendos varianto. Tai intelektualus, abstraktus ir asmenišką, atsisakęs puošnaus patoso, persmelkiančio ne vieną su Vilniaus istorija susijusią legendą, kūrinys. Tikėtina, rasiantis adresatą tarp paauglių.

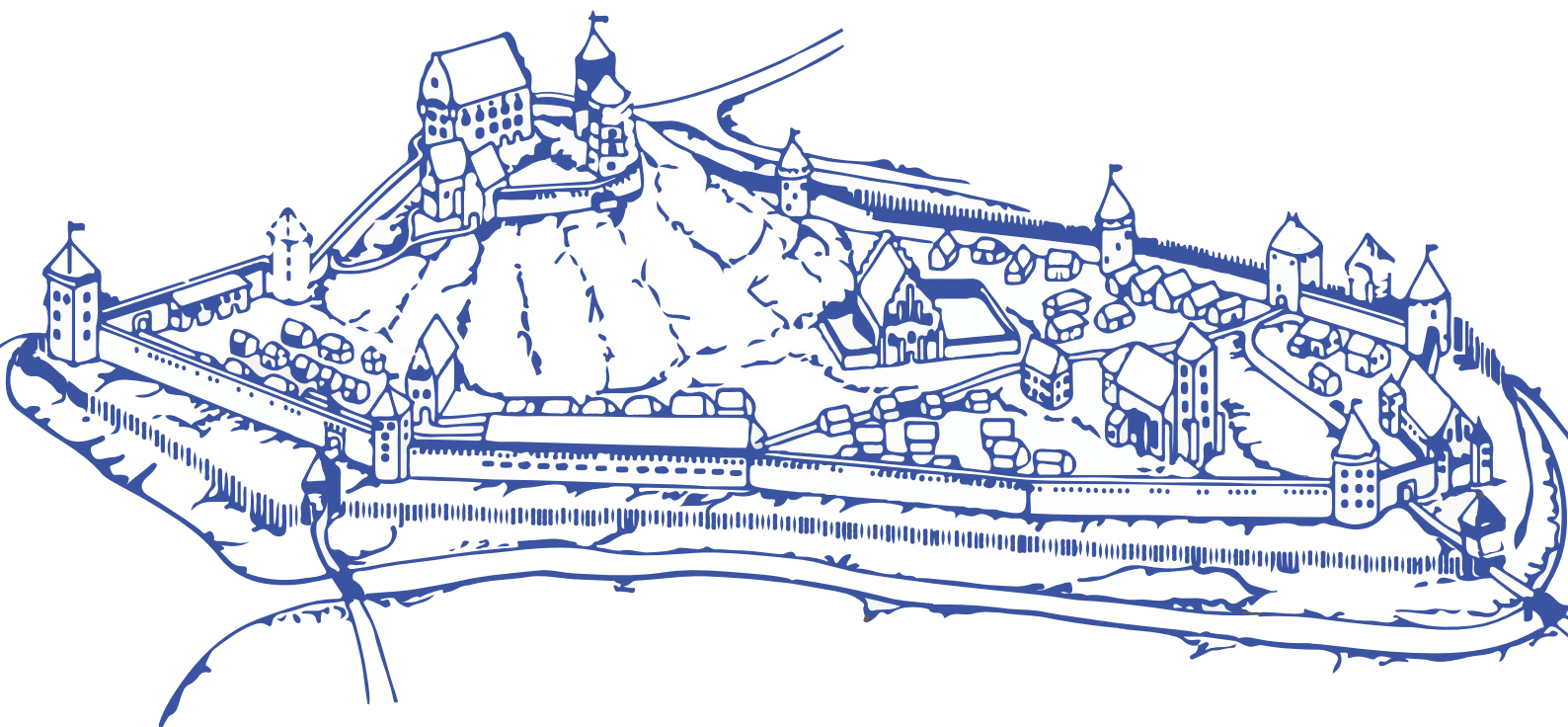
Geležinio Vilko legendos interpretacijos

Tai, galima sakyti, pagrindinė legenda apie svarbiausią ir didžiausią Lietuvos miestą. Čia jau esama įdomesnių interpretacijų. Žinoma, norėtusi jų daugiau ir įvairesnių. Jeigu pavyktų patekti į tas kelias dienas, kai Gediminas sapnavo garsųjį sapną? Galėtų būti įdomus atspirties taškas interpretacijomis, deja, jis menkai išnaudotas.

Neblogą sumanymą turėjo Viltarė Platzner – du maži vaikai papuola į Gedimino sapno laiką. Tai ir smagus nuotykių, ir intrigos, ir neįkyrios edukacijos galimybė – juk įdomu, kaip viskas ten galėjo atrodyti, ką Gediminas valgė ir kaip reagavo išgirdęs sapno išaiškinimą. Juolab pasirenkamas ir mažesniems vaikams patrauklus komikso formatas. Tačiau koją kiša primityvi stilistika, komiksu, suteikiančiu tiek daug galimybių, ne iki galo pasinaudojama, be to, nesistengiama suderinti piešinių su užduotimis (jos ne visada aiškios) ar edukacijai skirtomis nuotraukomis. Dėl to knyga neatrodo patraukli.

Įdomesnis ir daug sėkmingesnis Justino Žilinsko bandymas perkelti vaikus į Gedimino sapno dienas ir pačią legendą panaudoti kaip atspirties tašką interpretacijoms. Tai autorius daro net dviejose knygose: „Mano Vilnius mano“ ir pagal ją sukurtame komikse „Atgal į Vilnių“ (šios dvi knygos bus plačiau aptariamose kitame leidinyje apie šį miestą). Kalbant apie Vilniaus legendą, svarbiausia, kad abiejuose Žilinsko tekstuose paaugliai Aistė ir Simas, padedant senajam metraštininkui, per apleistą Antakalnio namą patenka vis į kitą laikotarpį ir visur labai svarbi (gal net svarbiausia) pažintinė funkcija. Tačiau pakliuvę į naktį, kai Gediminas susapnuoja Geležinį Vilką, jie ne tik stebi legendą kaip veiksmo filmą, bet ir sutrukdo sąmokslui – jei ne vaikų įsikūsimas, Gediminui sapnas būtų buvęs išaiškintas visai kitaip, Vilnius nebūtų buvęs įkurtas čia, kur yra dabar, ir gal visa Lietuvos istorija būtų pasisukusi kita kryptimi, gal kitoje vietoje įkurta sostinė būtų neturėjusi tokios strateginės, gynybinės reikšmės. Visa ši istorija pakartojama ir komikse. Tačiau platų Žilinsko pasakojimą paversti sklandžia komiksų kalba gan sudėtinga ir ši dalis atrodo kiek silpnesnė (pritaikant tekstą komiksui reiktų atidžiau padirbėti su siužetine linija.). Visas per plauką kitaip nepasisukusios Lietuvos istorijos įdomumas dingsta. Arba sunkiai suprantamas. Todėl reiktų skaityti arba pirmąją knygą, arba abu kūrinius lygiagrečiai.

Perkelti paauglius į Gedimino sapno dieną bando ir Dalia Dilytė knygoje „Gedimino paslaptis: fantastinė apysaka“. Tačiau dėl kažkokios techninės klaidos vaikai atsiduria ne XIV amžiuje, o 1946 metuose, ten sutinka kitą Gediminą – partizaną Gediminą Budrį, Geležinio Vilko rinktinės vadą. Nesusipratimas gal būtų ir įdomus (juolab, įpusėjus knygai, vaikams kažkaip vis dėlto pasiseka susitikti su „senuoju“ Gediminu), tačiau koją pakiša nesugebėjimas išlaikyti pasakojimo intrigos, informacijos perteklius ir visiškas adresato kalbos neįjautimas, tad knyga sunkiai skaitoma.

Legendų apie Vilnių rinkiniai

Įkūrimo legenda yra viena iš daugelio, kuriomis apipintas šis miestas. Norintiesiems sužinoti daugiau galbūt būtų įdomu atsiversti du labiau prieinamus leidinius: 2003 m. pasirodžiusį rinkinį „Vilniaus legendos“ (leidykla „Žuvėdra“) bei 2013 m. Andriaus Selsko iliustruotą knygą „Vilniaus padavimai“ (leidykla „Nieko rimto“).

Abu jie sudaryti remiantis 1931 m. Kaune pasirodžiusia P. Vingio (Prano Žukausko) knyga „Vilniaus padavimai“. 2003 metų leidime 46 tekstai, o 2013 m. palikta apie 25. Pasakojimai praktiškai identiški. Tik skirtingai išleisti bei iliustruoti. Be abejo, šiose knygose pateiktos pagrindinės legendos: Gedimino sapnas, Vilniaus įkūrimas, Gedimino pilies statyba, Lizdeikos kilmės istorija ir kitos. Taip pat kraują kaitinantys vėlesni įvykiai: siaubūnas Baziliskas, Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės meilė, paslaptingojo Tvardausko veikla. Keista, kad abiejose knygose atsisakoma sistemini mo (pagal chronologiją, įvykius, siužetą, motyvus), nors tai būtų buvę labai pravartu.

Atkreiptinas dėmesys, kad tiek vienoje, tiek kitoje knygoje daug dėmesio skiriama krikščioniškajam Vilniui (jei kas šia tema domėtusi labiau): pasakojamos legendos, susijusios su bažnyčiomis ar krikščioniškais objektais („Kryžius Katedros bažnyčioje“, „Aušros vartai“; įdomūs ir kūriniai, kuriems skiriama mažiau dėmesio, bet pavadinimai intriguoja: „Vaiduoklis Bazilijonų šventoriuje“, „Šv. Kazimiero gandras“, „Prakeiktieji Šv. Jono bažnyčioje“ ir kiti). Išsamesnis legendų bei padavimų leidinių palyginimas galėtų būti atskiras tyrimas.

Stilizacijos, autorinės pasakos

Minėti legendų rinkiniai yra svarbūs šaltiniai, juos naudoja autoriai, kuriantys stilizuotas legendas arba autorinius tekstus apie Vilnių.

Pavyzdžiui, Albina Varnienė knygelėje „Vilniaus siaubūnas“ perpasakoja legendą apie Baziliską, pabaisą, gyvenančią Barbakane ir gąsdinančią miestiečius. Nuo tradicinės legendos apie baziliską autorė nedaug pasuka į šalį. Galima sakyti, kad jos kūrinyje tradicinei bazilisko legendai tarsi suteikiamas istorinis stuburas, tvirtesnis siužetinis karkasas, motyvuotos detalės, taip pat prašmatnus ir gėdos nedarantis knygos drabužis – Linos Kusaitės iliustracijos. Iš mitinio laiko skaitytojas tarsi nuleidžiamas į labai konkretų istorinį: „1655 metais Vilnių užpuolė nesuskaičiuojama Maskvos ir Kijevo kariuomenė. <...> Gaisras Vilniuje siautėjo 17 dienų ir naktų. Miestas virto nykia dykyne“ (psl. 6). Yra ir kitokių istorinių detalių, pavyzdžiui, sprendimo, kaip nugalėti pabaisą, galvas surėmę ieškojo Vilniaus jėzuitai ir pan. Autorė siužetą išlaiko nepakitęs, tačiau įvelka tarsi į patogesnę drabužį.

Menininkė Ula Šimulynaitė neįprasto formato knygelei „Vilniaus miesto legendos“ pasirenka dvi legendas (iš minėtų rinkinių) – „Barboros šmėkla“ ir „Tvardauskio knyga“ ir paverčia jas trimis komiksais: „Kaip Tvardauskas Mėnulyje atsidūrė“, „Barboros šmėkla“ ir „Tvardausko kerų knyga“. Visas jas vienija personažas Tvardauskis (Tvardovskis, Tvardauskas – kitur naudojami pavardės variantai), lenkų burtininkas, esą Žygimanto Augusto prašymu bandęs iškviešti Barbaros Radvilaitės dvasią, į Vilnių atsižėgęs ir garsiąją burtų knygą... Tai bene pirmas kokybiškesnis komiksas apie Vilnių:

originali autorės piešimo bei teksto komponavimo stilistika, tekstas adaptuojamas, bet siužetas nekeičiamas, yra šmaikštesnis nei originalios legendos, išlaikyta pažintinė funkcija ir praplėstas adresato amžius – nuo vos išmokusių skaityti pradinukų iki komiksais besidominčių paauglių. Tačiau iliustracijose norėtusi daugiau tikslumo ir istorinės tiesos paisymo.

Šie keli aptarti kūriniai nedaug nutolę nuo originalų. O štai 2001 m. pasirodžiusios Antano Ramono knygos pavadinimas „Vilniaus legendos. Pasakos“ truputį apgaulingas. Čia Vilniui iš tiesų skirti keturi tekstai – dvi legendos apie Onos bažnyčią, apie Barboros Radvilaitės gedintį Žygimantą Augustą ir kūrinys „Paskutinis Gediminaitis“. Pastarasis jau parašytas ne remiantis konkrečia legenda, padavimu ar pasaka. Tai visiškai savarankiškas tekstas, gražus ir jautrus visos Gediminaičių dinastijos apibendrinimas, nuo Gedimino sapno ir miesto įkūrimo iki paskutinio Gediminaičio Žygimanto Augusto mirties, kai dar ilgai vaidenasi nelaimingo Žygimanto Augusto šmėkla ir simboliškai po truputį griūva Gediminaičių pirmtako pastatytas pilies bokštas. Tai labai subtiliai ir jautriai parodyta epochos pradžia ir pabaiga. Savotiška duoklė gražiausiam Lietuvos istorijos etapui. Veiksmo čia nedaug, bet tekstai nutolsta nuo šabloniško legendinio vyksmo ir pereina į autorinį pasakų lygmenį. Lieka apgailestauti, kad jubiliejaus proga Ramono tekstai nebuvo pakartotinai išleisti.

Visai neseniai – 2019 m. pasirodė ketvirtas Aldonos Liobytės knygos „Pasaka apie narsią Vilniaus mergelę ir galvažudį Žaliabarzdį“ leidimas su originaliomis B. Žilytės ir A. Steponavičiaus iliustracijomis. Drąsiai galima sakyti, kad su šiuo leidiniu užaugo ne viena karta. Kūrinys nepagrįstas jokių populiariu siužetu, bet išlaikyta pasakos struktūra, veiksmas vyksta Vilniuje arba netoli jo.

Atgal į ateitį

Daugelyje tekstų neišvengiamai atsigręžta į praeitį, į mitinį, susapnuotą laiką. Tačiau Kristinos Gudonytės romane „Jie grįžta per pilnatį“ atrodo, kad sapnuojama dabar, šių dienų realybėje, atviromis akimis. Knygos personažai penkiolikmečiai Berta, Augustas ir Žygimantas sutinka iš praeities atkeliavusį legendinį burtininką Tvardovskį (jis, beje, suvaidina patį save knygoje kuriamame filme), gausybę kitų istorinių personažų ir keliauja pirmyn atgal laiku – mitinis, legendinis laikas susipina su realybe. Tai kūrinys, prisodrintas ir pažintinių, Lietuvos istorijos detalių, jos papildo kinematografiškai greitai besikeičiančius įvykius, nesipeša su gyva ir nešabloniška veikėjų kalba. Kartu kūrinys padeda pajusti Vilnių – jo nuotaiką, miestą, kuriame veikėjai dažnai jaučiasi kaip sapne. „Man dabar Vilnius panašus į fantastišką sapną. <...> Bet juk Vilnius ir prasidėjo nuo sapno! <...> Sapnų, iliuzijų, vaiduoklių miestas.“ (psl. 248)

Smalsu, kokių knygų apie Vilnių dar susapnuos ir parašys autoriai? Imsis senų legendų ar kelis dešimtmečius ilsėsis nuo kartoninio / nulipdyto iš sniego / iškepto iš tešlos Geležinio Vilko legendos? Kokias legendas interpretuos, perrašys, įterps naujai? Išgirs tas, kurios dar negimusios ir nesusapnuotos stūgauja šaltame ir drėgname Vilniaus vėjuje?

Rekomenduojamos knygos

Vilniaus įkūrimo legenda

Juozėnas, Dainius. *Vilniaus legenda*

Sruoga, Balys. *Giesmė apie Gediminą*

Masteikaitė, Solveiga; Jakaitė, Skirmanta. *Įstabusis Vilniaus miestas = The marvelous city of Vilnius*

Vilniaus įkūrimo legendos interpretacija

Platzner, Viltarė. *Gediminas ir Vilniaus įkūrimo legenda*

Žilinskas, Justinas. *Mano Vilnius mano*

Žilinskas, Justinas; Jankūnas, Povilas Vincentas. *Atgal į Vilnių!*

Dilytė, Dalia. *Gedimino paslaptis*

Legendų apie Vilnių rinkiniai

Vilniaus legendos / sudarė Stasys Lipskis (2003)

Vilniaus padavimai (2013)

Tarp stilizacijos ir autorinių tekstų

Vilniaus siaubūnas

Vilniaus miesto legendos

Ramonas, Antanas. *Vilniaus legendos; Pasakos*

Liobytė, Aldona. *Pasaka apie narsią Vilniaus mergaitę ir galvažudį Žaliabarzdį*

Atgal į ateitį

Gudonytė, Kristina. *Jie grįžta per pilnatį*

Parengė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Vaikų ir jaunimo literatūros departamento
Tyrimų ir sklaidos skyriaus vyriausioji tyrėja Asta Plechavičiūtė

Redagavo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Komunikacijos ir rinkodaros departamento
Leidybos skyrius